

Анисава Милтенова, проф. д. н.

Институт за литература – Българска академия на науките

ПРЕВОДЪТ НА *CAPITA DE TEMPERANTIA ET VIRTUTE* ОТ ИСИХИЙ СИНАИТ В БАЛКАНСКАТА РЪКОПИСНА ТРАДИЦИЯ

Резюме. Южнославянският превод на пълната версия на *Capita de temperantia et virtute* (CPG 7862) е засвидетелстван в повече от 40 български, сръбски, руски и молдовско-влашки ръкописа, най-ранният от първите десетилетия на XIV в. Изследването на текста показва два превода (среднобългарски и сръбски от Света гора) и една преработка на първия превод. Преводите циркулират от Парория и Велико Търново до Светогорските обители и до манастирите Манасия и Раваница. Аскетическите сборници, в които се намират преписите, са съставени от съчинения на Марк Отшелник (IV–V в.), Йоан Карпатийски (V в.), Йоан Лествичник (579–649), Евагрий Понтийски, Нил Синайски (345–430), а по-късно в състави заедно с Диадох Фотикийски (ок. 400–ок. 486), Таласий Либийски (ок. 590–660), Симеон Нови Богослов (949–1022), Никита Стетат (1005–ок. 1090), Максим Изповедник (580–662); след 1340 г. се включват произведения на Григорий Синаит (ок. 1275–1347). Историята на *Capita de temperantia* в славянски преводи до голяма степен е свързана с историята на балканската аскетична литература.

Ключови думи: Исихий Синаит, сборници, съставени от „глави“, манастир на Григорий Синаит в Парория, Хилендар, Манасия, Раваница

За живота на преподобния Исихий Синаит (VII в.? XII в.?) има много малко известни сведения, даже времето на неговия живот и творчество е неуточнено и се колебае между седми и дванадесети век. Единствено се знае, че е бил игумен в манастира на Синай, създаден в чест на „неопалимата къпина“¹ и посветен през XIII в. на св. Екатерина.

---

¹ Най-ранно упоменаване на Синайския манастир е в пътеписа на Егерия/Етерия (създаден между 281–384 г.); вж. ИВАНОВ, И. (съст.). *Дневникът на Етерия. Peregrinatio ad Loca Sancta. Поклонение до Светите земи.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2019, IV, 7, с. 30. *The Pilgrimage of Etheria.* M. L. MCCLURE and C. L. FELTOE, ed. and trans. London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1919, p. 8. (<https://www.ccel.org/m/mcclure/etheria/etheria.htm>)

Антонио Риго предлага нова датировка на дейността му и я отнася към втората половина на XII в.² Често се смесва с Исихий Йерусалимски, както в средновековните ръкописи, така и в изданията на съчинението му, които се включват по-късно във антологията „Добротолюбие“ (Θλοκαλία, 1957. Т. 1. Σ. 140). Липсата на дата, на която да се чества паметта му в църковния календар, също е резултат от смесването между двамата църковни отци. Единственото му известно съчинение, разпространено във Византия през Средновековието в аскетическите сборници от XII–XIII в. нататък, е „Душеспасителни глави за трезвението и Иисусовата молитва“ (*Capita de temperantia et virtute*, CPG 7862; PG. 93. Col. 1479–1544), (по-нататък *Capita de temperantia*). Упоменато е от Фотий (с. 810/820 – 6.02.893) в „Библиотека“ (*Myriobiblon*) (198)³ сред анонимните напътствия за молитвата с положителна оценка. Съчинението е познато по две версии – пълна, която се състои от 200 (или 203) глави⁴, и кратка в 24 глави, организирана чрез азбучен акростих⁵. Панайотис Христу допуска⁶, че автор на кратката версия е самият Исихий, но белгийската изследователка М. Вагеман⁷, а също така и А. Риго⁸ поддържат схващането, че тя е направена от анонимен автор по-късно. Пълната версия е известна в повече от 90 преписа на византийски гръцки, най-ранните от които са от XII в.⁹ Историята на текста на тази пълна версия не е изцяло проучена и критично издание не е публикувано – освен това, което е включено в *Patrologia Graeca* (цитирано по-горе).

---

² BIANCHI, E., A. RIGO. *Mistici bizantini*. Torino: Giulio Einaudi Editore, 2008, p. LIX.

³ HENRY, R. *Photius, Bibliothéque*, T. III, *Collection byzantine*. Paris 1962: https://www.tertullian.org/fathers/photius_01toc.htm

⁴ KIRCHMEYER, J. Hesychius le Sinaïte et ses centuries, dans *Le Millénaire du Mont Athos, 963–1963. – Etudes et Melanges*, I. Chevetogne 1963, pp. 319–329.

⁵ WAEGEMAN, M. Les 24 chapitres De temperantia et virtute d'Hésychius le Sinaïte. Édition critique. – *Sacris Erudiri. A Journal of Late Antique and Medieval Christianity*, 22/2, 1974, pp. 195–285.

⁶ ΧΡΗΣΤΟΥ. Π. *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*. Θεσσαλονίκη, 1992. Τ. 5. Σ. pp. 424–425.

⁷ WAEGEMAN, M. La structure primitive du traité “De Temperantia et Virtute” d'Hesychius le Sinaïte: deux centuries ou un acrostiche alphabétique? – *Byzantion*, Vol. 44, No. 2 (1974), pp. 467–478.

⁸ BIANCHI, E., A. RIGO, *Mistici bizantini*, pp. LIX–LXI.

⁹ Pinakes: <https://pinakes.irht.cnrs.fr/>. Прев. на англ.: <https://www.johnsanidopoulos.com/2018/03/on-watchfulness-and-holiness-st.html>; прев. на бълг.: Преп. ИСИХИЙ ЙЕРУСАЛИМСКИ. *За трезвението и молитвата*. Света гора, Атон, славянобългарски манастир „Св. вмчк. Георги Зограф“, 2011.

Съчинението е свързано с историята и със състава на аскетичните сборници, които са важно звено в литературата на православния свят¹⁰. По композицията то следва традицията на антологиите, съставени от т.нар. „глави“ (*kephalaia*) – паренетични кратки параграфи, на брой 100 или свързани със сходна числова символика, съставени от мъдростовия, от коментар към тях и библейски цитати. Главите не са свързани помежду си по съдържание, различни са по обем (някои състоящи се от едно изречение, някои с по-обширна обосновка на дидактичната максима)¹¹. Историята на сборниците от глави във византийската традиция е проучена изчерпателно от Пол Жеен (Paul Géhin)¹², който отбелязва, че те най-често са свързани с определението „душеполезни“ (ὠφέλεια, ψυχοφελῆ); може да се говори за глави, свързани с монашеската практика (πρακτικά), за гностически глави (γνωστικά) или „ниптични“ глави (νηπτικὰ), т.е. глави, приканващи към „нипсис“, трезвост на душата, една от добродетелите, особено ценена от монасите. През XVII в. са събрани от Никодим Агиорит и Макарий от Коринт в последните десетилетия на XVIII в. (оригинално издание Венеция 1782 г.)¹³. Като родоначалник на традицията той определя Евагрий Понтийски (345–399), автор на съчинения с подобна структура. Той е първият, който употребява названието „глави“ и обосновава практическото им приложение¹⁴. Популярността на жанра във византийската монашеска литература се определя в два периода: първият от средата на X век до средата на XII век, а вторият – от средата на XIII век до края на XIV в.¹⁵ Произведението на Исихий Синаит, което разглеждаме тук, се

---

¹⁰ Изказвам голяма благодарност за съдействието на Хилендарската научна библиотека към Държавния университет в Охайо и на монасите от Хилендарския манастир за предоставената ми възможност да работя с копия от ръкописи от Светогорските манастири Хилендар и Зограф.

¹¹ HAUSHERR, I. Centuries. – *Dictionnaire de Spiritualité*, II, 1953, pp. 416–418. VON IVANKA, E. ΚΕΦΑΛΑΙΑ. Eine Byzantinische Literaturform und ihre Antiken Wurzeln. – *Byzantinische Zeitschrift*, 47 (1954), S. 285–291.

¹² GÉHIN, P. Les collections de *kephalaia* monastiques. Naissance et succès d'un genre entre création originale, plagiat et florilège. – In: RIGO, A., P. ERMILOV, M. TRIZIO (éd), *The Minor Genres of Byzantine Theological Literature, Byzantios*. [Studies in Byzantine History and Civilization 8], Turnhout: Brepols, 2013, pp. 1–50.

¹³ Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν συνερανισθεῖσα παρὰ τῶν ἁγίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν. Venetiis 1782; Vol. I–V, Athinai 1957–1963.

¹⁴ GÉHIN, P. Les collections de *kephalaia* monastiques. Naissance et succès d'un genre entre création originale, plagiat et florilège, p. 3; Évagre le Pontique, Chapitres sur la prière. *Sources chrétiennes* 589, Paris, Les Éditions du Cerf, 2017.

¹⁵ GÉHIN, P. Les collections de *kephalaia* monastiques, p. 24–29. Исихий Синаит (Hésychius de Batos) е характеризирани като съставител на компилативен текст, основан на по-ранни автори, за което ще стане дума по-нататък.

среща както в ръкописи от края на първия, така и от втория период. Най-рано (XII в.) се среща в сборници, съдържащи произведения на Марк Пустинник (IV–V в.), Йоан Карпатийски (V в.), Йоан Лествичник (579–649), Евагрий Понтийски, Нил Синайски (345–430)¹⁶, а по-късно в състави заедно с Диадок Фотикийски (ок. 400–ок. 486), Таласий Либийски (ок. 590–660), Симеон Нови Богослов (949–1022), Никита Стетат (1005–ок. 1090), Максим Изповедник (580–662)¹⁷; след 1340 г. в съседство се включват произведения на Григорий Синаит (ок. 1275–1347).

Славянският превод на пълната версия на *Capita de temperantia* е засвидетелстван в повече от 40 български, сръбски, руски и молдо-влахийски ръкописи, най-ранните са от началните десетилетия на XIV в. Те могат да се групират по следния начин¹⁸:

А. Среднобългарски превод от ок. 1340–1350 г., извършен в манастира „Св. Богородица“ основан от Григорий Синаит, Парория (Странджа);

Б. Редакция на този превод, свързана с Търново, XIV в.;

В. Атонски превод / рецензия: редактиране на първоначалния превод чрез сверяване с гръцката традиция, XIV в.;

Г. Смесена рецензия (напр. тук спада руският текст във Великите чети минеи);

Д. Текст в състава на *Добротолюбие* (Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν συναρανισθεισα παρὰ τῶν ἀγίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν), Никодим Агиорит и Макарий от Коринт, XVII в.

А. Среднобългарски превод (**SlavHes 1**)

Той е запазен в следните ръкописи:

- № 237, сборка А. И. Хлудов, ГИМ, писан между 1340–1350 г.¹⁹

Безспорен български произход, предевтимиев правопис. На л. 214а:

---

¹⁶ Pinakes: <https://pinakes.irht.cnrs.fr/>. ръкопис от XII в. Света гора, Великата лавра, Г 121. BROCK, Sebastian P. Mark the Monk. – In: *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage: Electronic Edition*, ed. by Sebastian P. BROCK, Aaron M. BUTTS, George A. KIRAZ and Lucas VAN ROMPAY (Gorgias Press, 2011; online ed. Beth Mardutho, 2018), <https://gedsh.bethmardutho.org/Mark-the-Monk>

¹⁷ Вж. напр. Pinakes: <https://pinakes.irht.cnrs.fr/>. ръкопис от XIII в., Испания, сборка Ескориал, У.III.02 (Andrés 272).

¹⁸ Ще се ограничи с преписите в ръкописи, които съм изследвала de visu и посредством дигитални копия.

¹⁹ ПОПОВ, А. М. *Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова*. Москва 1872, с. 462–475; ЛИХАЧЕВ, Н. П. *Палеографическое значение бумажных водяных знаков*. Ч. 1, СПб., 1899, ХСІХ–СІІІ;

Исеїѡа презвитера къ дѣвдоулаѡ. словеса дѣшеполезнаа. ѡ трѣзвеніи дѣтѣли гл҃авизны. на ч҃атокъ просвѣщенїа дѣши, истинно изложенїе. глаголемаа ѡвѣщателнаа и мѣтвѣныа главы. Нач.: Трѣзвенїе е(с) х҃ждожество дѣховно ѡ стр(с)тныхъ помыслъ и словесъ и л҃жавы(х) дѣлъ. (Хлуд 237)

• № 42, Национална библиотека, Виена, от средата на XIV в., създаден в Зографския манастир, Света гора от книжовника Ратко²⁰. Късен рашки правопис; в една част дублира напълно Хлуд 237. На л. 255а-б-272в-г (заглавието е избледняло): Трѣзвенїе е(с) х҃уджьество дѣховно. ѡ стр(с)тны(х) помыслъ и словесъ и л҃жавы(х) дѣль. ѡ всѣ(х) всѣкого ч҃лка съ вѣго(м) извавлѣюще, прѣбывающе и вѣдро х҃одїмо. (Виена 42)

• № 2, Новонямец, Държавен архив на Република Молдова, Кишинев, трета четвърт на XIV в.²¹. Безюсов, двуеров правопис, сръбски правопис със следи от среднобългарски протограф. На л. 1а-23а: [И]сеїѡа презвитера (...) къ дѣвд(.)лоу словеса дѣшепользнаа трѣзвеніи дѣт(...), гл҃авизны. на ч҃аткъ просвѣщенїе дѣши. и истинно изложение. гл҃емаа ѡвѣщателнаа. и мѣтвѣныа гл҃авы. глава д. Нач.: Трѣзвенїе е(с), х҃удожество дѣховно. ѡ страстныхъ

РАДЧЕНКО, К. Ф. Отчет магистранта К. Ф. Радченко о занятиях рукописями в библиотеках и других ученых учреждениях Москвы и С.-Петербурга в течение сентября и октября 1896 г. – *Университетские известия* 38/4 (1898), с. 67–68; РАДЧЕНКО, К. Ф. *Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием*. Киев, 1898, с. 322–327; СЫРКУ, П. *К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке*. Т. I. Вып. I. *Время и жизнь патриарха Евфимия Тырновского*. Санкт Петербург, 1898, с. 484–487. НИКОЛОВА, Св. *Патеричните разкази в българската средновековна литература*. София 1980, с. 36–37; НИКОЛОВА, Св., М. ЙОВЧЕВА, Т. ПОПОВА, Л. ТАСЕВА. *Българското средновековно културно наследство в сбирката на Алексей Хлудов в Държавния исторически музей в Москва. Каталог*. София 1999, с. 80–81.

²⁰ ЯЦИМИРСКИЙ, А. И. *Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек*. Т. 1. Вена, Берлин, Дрезден, Лейпциг, Мюнхен, Прага, Люблина. Петроград: Рос. гос. акад. тип., 1921. (*Сборник Отделения русского языка и словесности Российской академии наук*, Т. 98), № 117, с. 154–157; BIRKFELLNER, G. *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Oesterreich*, Wien 1975 [= *Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung*, 23], No. II/95, S. 258–261; МИКЛАС, Х. Към въпроса за славянския превод на Филиповата „Диоптра“. – *Старобългарска литература* 2 (1977), 169–171; МИКЛАС, Х. Къде са отишли парорийските ръкописи? – В: *Търновска книжовна школа. Паметници, поетика, историография*. Т. 5. Велико Търново 1994, с. 32–34.

²¹ ОВЧИННИКОВА-ПЕЛИН, В. С. *Сводный каталог молдавских рукописей, хранящихся в СССР. Коллекция Ново-Нямецкого монастыря (XIV-XIX вв.)*. АН МССР, Институт языка и литературы. Кишинев: Штиинца, 1989, с. 72–76.

помысль и словесъ, и лоукавыхъ дѣль. ѿ всѣхъ всякого члѣка съ бѣмъ избавляюца, прѣбываюце и въдро ходимо. Ръкописътъ е бил в манастира Ксенофонт, Света гора, едва по-късно в Новонямц. На л. 1 има приписка: Сиа книга звѣвмъ никшиъ мннствра ѡенѡфаа ва свѣтеи гѡри адѡнна, грѣшни [...]. Името Никон е на архиепископа на Печ и сръбски патриарх (1420–1435). (Киш 2)

• № 26 от сборката на Народна библиотека на Сърбия, трета четвърт на XIV в. (1365–1375); сръбски по произход със следи от среднобългарски протограф²². На л. 48а–81а: Исиѡа презвитера къ деодоулоу словеса д(оу)шеползна в трѣзвѣни оума. и како просвѣщае се д(оу)ша ѿ млтвы. Нач.: Трѣзвѣниѣ ис(тъ), хѡдожество д(оу)ховно ѿ страстнихъ(ь) помысль. и словесъ, и лоукавыхъ(ь) дѣль. ѿ всѣ(хъ) всякого члѣка съ бѣмъ избавляюце. Втората стотица започва на л. 63б: Заучело въ б.-моу съвѣтъ вътора сътница. Сръбски правопис със следи от среднобългарски протограф (Белгр 26)

• № 82, сборка на манастира Дечани, от края на XIV в. (1395–1400). Писан от Йован Граматик²³. Сръбски по произход, рашко-ресавски правопис. На л. 221б–250: Исиѡа презвитера къ деодоулоу словеса д(оу)шепользна, в трѣзвѣни и добродѣтели главизни, начело порсвѣщеніѣ дѣи, истинною изложениѣ дѣланіа. глѣмыѣ ѡвѣтныѣ и млтвныѣ главы. глава ѡ. Нач.: Трѣзвѣниѣ ис(тъ) хоудожество дѡвное. Текстът прекъсва след глава 25 (л. 225б и продължава на л. 228б). Втората стотица започва на л. 234: Заучело второму съвѣта сътница втора ѡ. Край: ...и м(о)л(и)твно пр(ѣ)подобныхъ(ь) ѡцѣ нашихъ(ь) емоуже слава неизречено(м)ъ боу въ вѣкы вѣкомъ(ь) аминь. (Деч 82)

• № 13 от сборката на Троицко-Сергиева лавра (фонд 304, РГБ – Москва), 1385 г.²⁴ Руски по произход. На л. 100б: Иже въ сѣхъ оѡа нашего исиха. словеса дѣшепользна. хотацимъ внима(т) ги блг(с)ви. Нач.: Великии законоположникъ мусии. па(ч) же дѣхъ сѣи. показаа нескверное и чистое взимание. великиа възше творнзла добродѣтели оуча насъ. (Моск 13)

---

²² ШТАВЪАНИН-БОРЪЕВИЃ, Љ., М. ГРОЗДАНОВИЃ-ПАЈИЃ, Л. ЦЕРНИЃ. Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије. Београд 1986, с. 45–52; ЈЕЛЕСИЈЕВИЃ, С. У Народној библиотеци Србије целовит препис састава делимично сачуваног у Изборнику из 1076. – *Археографски прилози* 33 (2011–2012), с. 61–78.

²³ БОГДАНОВИЃ, Д., Н. Р. СИНДИК. *Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани*, I, Београд 2011, с. 323–327.

²⁴ ИЛАРИЈ, архим., АРСЕНИЈ. *Описание славянских рукописей Библиотеки Свято-Троицкой Сергиевой лавры*. Москва: издание Императорскаго общества истории и древностей российских при Московском университете, 1878–1879, с. 22–23.

• № 151 от Църковния археологически музей при Киевската духовна академия, сега в Националната библиотека на Украйна, Киев, 80–90 години на XIV в.²⁵ Сръбски правопис със следи от среднобългарски протограф. На л. 341б–358б: Исихїа презвїтера къ дєвдѣлѣ словєса дїшепользана, о трѣзвєни и добродѣтели главизны. начєло просвѣщенїє дїши. истинное изложєнїє дѣланїа. глѣголемые ѿвѣтныє и молитвєныє главы. глав ѡ. Нач.: Трѣзвєнїє ю(с), хоудожство дѣховное. ѿ стр(с)тны(х) помысль. и словєсь. и лоукавы(х) дѣль; ЛИСТ 352а-б е празен, текстът прекъсва; на л. 351б: подвижимъ оубв ѡро(с), на възвѣшнаго нашего члѣка, и на змїа дїа; л. 353а: ...на. и мы приводимъ глїюще. что неправдова тєвѣ йїль. (Киев 151)

Датирането на превода е свързано със създаването на среднобългарския кодекс Хлуд 237 – ок. 1340–1350 г., който по произход се отнася към манастира на св. Григорий Синаит в местността Парория в Странджа. Преводът носи особеностите на ръкописите от началните десетилетия на XIV в. с предвтимиев правопис, характеризиращи стремежа към утвърждаване на принципите на исихазма. Хлуд 237 и апографът му Виена 42 са запазили типични особености на източнобългарска говорна област от среднобългарския период от развоя на езика.

Групирането на изброените преписи се определя от една специфична черта – единствено в тях е налична **вставка** в текста от *Enarratio in prophetam Isaiam* на Василий Велики²⁶ след деветата глава от *Capita de temperantia*. Текстът на вставката се намира след цитат от Псалм 5:4 в глава 10 от произведението – Аще вѣси и данно тї є(с) на оутрѣне(х) прѣ(д)стоати и зрѣти. нѣ и оузирати, вѣси что глѣ. аще ли ни, трѣзви са и примєши (Хлуд 237), грц. Εἰ ἐπίστασαι καὶ ἐδόθη σοι εἰς τὰς πρῶϊας παρεστάναι, καὶ ἐποπτεύεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἐποπτεύειν, οἶδας ὁ λέγω · εἰ δὲ οὐ, νῆφε, καὶ λήψη. Вставката започва с цитат от Псалм 100 (101): 8, свързан

²⁵ ГНАТЕНКО, Л. А., О. С. ОНИЩЕНКО, В. В. НИМЧУК, С. Г. ДАНЕВИЧ, Л. А. ДУБРОВИНА, Н. М. ЗУБКОВА, *Слов'янська кирилична рукописна книга XIV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені в. І. Вернадського. Каталог. Кодиколого-орфографічне дослідження. Палеографічний альбом*, Київ 2007, с. 119–127.

²⁶ МИЛТЕНОВА, А. Тълкуванията на Василий Велики към Книга на пророк Исаия в средновековната славянска книжнина: нови данни. – *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“* 98 (17), (2013), с. 275–291.

по тема с предишния цитат, който е отбелязан с червенослов в Хлуд 237 и във Виена 42: Ὅτι ἰε(с) εἰς γῆ(с) δαχοу. з(оу)(т)ра оубиваахъ въсе грѣшныи земли. потрѣвити из гра(д) г(с)на все творещеи везаконїе, грц. εἰς τὰς προῳίας ἀπέκτεινον πάντας τοὺς ἁμαρτωλοὺς τῆς γῆς τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐκ πόλεως Κυρίου πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν. След това своеобразно подзаглавие са поместени три откъса от *Enarratio in prophetam Isaiam* (подбрани непоследователно), които не представляват нов превод, а следват вече съществуващ славянски превод. Преводът е засвидетелстван в две версии:

(1) Ранен превод, възходящ към втората половина на X в. – запазен в три ръкописа: (а) пергаментен сборник № 382 от сбирката на Хилендарския манастир от края на XIII–XIV в.,²⁷ л. 42а–49б (оттук нататък Хил 382) с безюсов, преобладаващо едноеров правопис, с черти на рашка школа; изписан с уставно писмо в две колони, с типични геометрични инициали²⁸. В първата част на ръкописа (л. 1–92), която представляват сбирка от ексерпти от отци на църквата и анонимни

---

²⁷ Сборникът, състоящ се от 259 листа с размери 350/270 мм, е съставен от два отделни ръкописа (л. 1–197 и л. 198–259), със самостоятелна пагинация. Към ръкописа се отнасят и три фрагмента: два се намират в БАН – Санкт Петербург (Дмитриевски 41 и 13.7.1) и един се пази в РГБ – Москва, сбирката на В. Григорович (Григорович N 19 /M 1702/). Датировката на ръкописа варира между края на XIII и началото на XIV в.: БОГДАНОВИЋ, Д. *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Београд, 1978, № 382, с. 150–151 (определен е като Златоструй); МАТЕЈИЋ, Р., Н. THOMAS. *Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library (The Ohio State University)*. 1. Columbus, Ohio, 1992, р. 499, наречен Златоструй); THOMSON, F. *The Symeon Florilegium – Problems of Its Origin, Content, Textology and Edition, Together with an English Translation of the Eulogy of Tzar Symeon*. – *Palaeobulgarica*, 17/1, 1993, р. 40, п. 41, смята, че ръкописът е възникнал около началото на XIV в. Съдържанието на Хилендарския сборник е проучено най-напред от В. М. Истрин и от П. А. Лавров: ИСТРИН, В. М. Отчет командированного за границу приват-доцента Московского университета Василия Истрина за вторую половину 1894 года. – *ЖМНП*, 305, май 1896, с. 48–63; ЛАВРОВ, П. А. Апокрифические тексты, I–XIV. – *СБОРЯС*, 17/3 (1899); аналитично описание публикува Кл. Иванова: ИВАНОВА, Кл. За Хилендарския препис на първия Симеонов сборник. – *Старобългарска литература*, 5, 1979, с. 57–96. Заслуга на същата авторка е и идентификацията на фрагментите от ръкописа, споменати по-горе.

²⁸ ВАСИЛЕВ, Љ. Геометријски иницијал од средине XIII до двадесетих година XIV века и његов палеографски значај у датирању српских пергаментних рукописа. – *Археографски прилози*, 6–7, Београд, 1984–1985, с. 135.

текстове, е включен и преводът на *Enarratio in prophetam Isaiam*;²⁹ (б) № 72 от Библиотеката на Румънската академия в Букурещ (пергамент, сръбски по произход, XIV в.), л. 46–14а; (в) № 310 от същата сбирка (хартия, влашки по произход, XVI в.), л. 63а–74а.³⁰ Ф. Томсън посочва, че Хил 382 и ръкописите от сбирката на РАН вероятно имат общ архетип и представляват обособено звено от историята на Симеоновия сборник и преславските ръкописи от X в.³¹

(2) Текстът на *Enarratio in prophetam Isaiam*, като част от същия флорилегий, е засвидетелстван в два ръкописа, в които ранният превод е подложен на редактиране, вероятно след сравняване с гръцки оригинал – споменатите по-горе Хлуд 237, л. 243б–248а и Виена 42, л. 288б–303б – с типичен паренетичен състав за килийно четене. Вставката в **SlavHes 1** без съмнение представя текст на вече редактиран ранен превод на *Enarratio*, отразен в упоменатите два ръкописа. С други думи, в Хлуд 237 и Виена 42 извадката от Василиевото тълкувание върху Книга на пророк Исая се среща **два пъти** – един път като вставка в *Capita de temperantia* и втори – в преписа на *Enarratio* в състава на флорилегия. При сравнение се наблюдава близост по отношение на езиковите особености, както и на почерка. Няма съмнение, че и двете произведения в ръкопис Хлуд 237 са преписани от един и същи книжовник, който при редактиране на текста на *Enarratio* е имал поддръка няколко века по-стария славянски превод, запазен в Хил 382. Допускам, че преводът на Исихиевото съчинение е съвременен на съставянето на този ръкопис. Както в Хлуд 237, така и във Виена 42 двата текста се намират в съседство: л. 214а–228а (*Capita de temperantia*) и л. 331а–248б (флорилегия, в който е включено *Enarratio*). На листовите помежду тях са

---

²⁹ МИЛТЕНОВА, А. Един непроучен флорилегий в южнославянската ръкописна традиция от XIII–XIV век. – В: *Медиевистични изследвания. В памет на Пею Димитров*, Шумен, 1996, с. 74–86; МИЛТЕНОВА, А. Ранният флорилегий от Хилендарския сборник № 382 и българо-сръбските книжовни връзки през Средновековието. – В: *Осам векова Хиландара. Исторја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура* (Научни скупове САНУ, књ. ХCV, Одељење историјских наука, књ. 27), Београд 2000, с. 319–324.

³⁰ Двата ръкописа имат атонски произход. МИХАИЛА, Г. Две копии Симеонова сборника в библиотеке Румънској академии. – В: *Nachtigalov sbornik*. Ljubliana, 1977, 255–280; МИХАИЛА, Г. Списки Сборника царя Симеона в библиотеке Румънској академии. – *Palaeobulgarica*, 11/3, 1987, с. 3–20. PANAITESCU Petre P., *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București 1959, 87–88; vol. II, București 2003, pp. 55–58.

³¹ THOMSON, F. *The Symeonian Florilegium – Problems of Its Origin, Content, Textology and Edition, Together with an English Translation of the Eulogy of Tzar Symeon*, p. 40–50.

изписани кратки извадки от мъдри изречения и патерични поучения. Изводите от анализа на текста са следните:

- Текстът, вмъкнат в *Capita de temperantia* в Хлуд 237, съвпада с редакцията на *Enarratio* в същия ръкопис, без да е напълно идентичен с нея;

- Вставката е била част от **гръцкия първообраз** на *Capita de temperantia*, използван при превода;

- При сравнение на двата текста в Хлуд 237 се наблюдава съвпадение по отношение на лексика, морфология и синтаксис с незначителни разлики, но те са части от различни произведения;

- Преводът на Исихиевото съчинение е съвременен на съставянето на ръкопис Хлуд 237, т.е. ок. 1340–1350 г., извършен е от гръцки източник, независим от флорилегия, като архетипът на последния от своя страна възхожда към втората половина на Х в.

Взаимоотношението на преписите в ръкописи Хлуд 237, Виена 42, Киш 2, Деч 82, Моск 13, Киев 151 може да се обособи в четири отделни разклонения: (а) Хлуд 237 и Виена 42 в които четенията напълно съвпадат; (b) Киш 2, Киев 151, Белгр 26 – които споделят общи черти и вероятно имат общ хипархетип, но в Киев 151 се забелязват и отделни иновации; (c) Деч 82, сръбски по произход, е запазил отделни индивидуални четения; (d) руският по произход Моск 13 има очевидни съкращения и известни локални особености.

Между преписите има и структурни разлики – в текста в Хлуд 237 и Виена 42 след вставката от *Enarratio* е поместен ексцерпт, озаглавен в Хлуд 237: *с҃҃го ма҃҃ѣма* (във Виена 42 червенослова не се чете), нач.: *Г҃ъ и б҃ъ нашъ. не е҃гда хо҃цѣмъ мы, н҃ж е҃гда хо҃цѣ(т) тои пома҃гаѣтъ, който липсва в останалите преписи. Този ексцерпт **отсъства** в текста на *Enarratio* от споменатия по-горе флорилегий, което е доказателство, че наличието му е характерна черта за източника на превода на *Capita de temperantia*. Друга структурна разлика е, че главата под номер 1 – (десет): *Ацѣ в҃ѣси и данно тї е(с) на оутрѣне(х) прѣ(д)стоати и зрѣти. н҃ж и оузирати, в҃ѣси что г҃ла. ацѣ ли ни, трѣзви са и примѣши, която се намира преди вставката в Хлуд 237 и Виена 42 и въвежда към нея по смисъл – е преместена след вставката от *Enarratio* в Киш 2, Киев 151 и Деч 82. В тези три преписа мястото ѝ е като завършваща поанта.**

Преводът в Хлуд 237 се характеризира с избягване на гърцизмите, като стремежът е да бъдат заменени с домашни думи – напр. *ІА(ко) же е(с) не моцно въ единѣмъ коры҃тци* *огнь* и *вода възѡпѣ прѣходити* – в другите преписи: *ІАко же не моцно въ едино(м) соулиндри огню* и *водѣ възсоупѣ проходит*. В другите преписи в условията на нова регионална традиция или сверяване с гръцки първообраз налице са коригирани лексеми – напр. *дѣтѣль* се заменя с *добродѣтель* или с *дѣланіе*; *мысль* с *помышление*, *нзравъ* с *образъ* и др.

Както посочих по-горе, *Capita de temperantia* и флорилегият в съседство са разделени от кратки извадки от мъдри изречения и от патетични поучения. Съществува несъмнена приемственост в традицията на аскетичните състави, съзнателно следвана от българските книжовници. Проникването на съставите в другите славянски литератури – сръбска, руска и молдо-влахийска – е станало доста скоро след първия превод. От една страна може да се предположи, че е имало посредничество на хипархетип с атонски произход – свидетелство е появата на Виена 42 в Зографския манастир като копие на Хлуд 237, допринесъл за по-нататъшното разпространение на *Capita de temperantia et virtute*. Бележката в Киш 2, в която се споменава манастира Ксенофонт, също свидетелства за атонско посредничество. От друга страна, не е изключена връзка с балканските манастирски средища, за което показателен е Белгр 26, анализиран от Снежана Йелесиевич³².

Б. Редакция на превода (**SlavHes 1ed**)

Запазена е в следните български по произход ръкописи:

1. № 80, Архив БАН, Ряпов сборник, от втората половина на XIV в.³³ Български по произход, среднобългарски правопис. На л. 466–83б: Исїхїа презвїтера, къ дѣш(д)оулоу дїше полезнаа словеса. ѿ трѣзвенїи дѣтѣли, главизны. начатокъ просвѣщенїе дїши. и истинїнаа съдѣванїа, глѣмыа ѿвѣтныѣ, и мѣтвныа главы . глава д. Нач. Трѣзвенїе к(с), хѣдожьство дѣховное ѿ страстныихъ помыслъ и словесъ, и лѣкавыѣ дѣлѣ. ѿ всѣхъ всѣкого члїка съ бмѣз изьбавлѣащи, прѣбывааще и бѣдро хѣдимо. (АБАН 80).

2. № 181, манастир Хилендар, 209 л. хартия, трета четвърт на XIV в. Български по произход, среднобългарски правопис. Съдържа Лествицата на Йоан Синайски. Словеса на Исихий към Теодул (двете стоици), до 65 глава. На л. 180: Исїхїа презвїтера, къ дѣшдоу дїшеполезнаа словеса. о трѣзвени и дѣтѣли. главизны. начатокъ просвѣщенїе дїши. и истинна(а) съдѣванїа. глѣмыѣ ѿвѣтныѣ. и мѣтвныѣ главы. глава д. Нач. Трѣзвенїе к(с), хѣдожьство дѣховное ѿ страстны(х) помыслъ и словесъ, и лѣкавыѣ дѣлѣ. ѿ всѣ(х) всѣкого члїка съ бгомѣ изьбавлѣащи, прѣбывааще и бѣдро ходимо. просвѣщение дїши истинскаа съдѣванїа глѣмыѣ ѿвѣтныѣ и мѣтвныѣ главы. На л. 175б–186б: Зачаллѣ фтѣрѣи сътнїци. (Хил 181).

³² ЈЕЛЕСИЈЕВИЋ, Сн. У Народној библиотеци Србије целовит препис састава делимично сачуваног у Изборнику из 1076. – *Археографски прилози*, 33, 2011–2012, с. 61–78.

³³ КОДОВ, Х. *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките*. София, 1969, с. 174–188.

3. № 760/IV, Манастир Хилендар, 8 л. хартия. Фрагмент. 70–80 г. на XIV в. Устав с елементи на полуустав. Български по произход, среднобългарски правопис. Съдържа 66–103 глави от Стотици на Исихий към Теодул. На л. 1а: ...члѣку хотѣнїемь. и коварствѡ(м) прѣмж(д)ры(м), разцѣпѣти же са ѡко(ж) рѣхѡ(м). и врагъ самъ себѣ бывати неизмѣненъ по(д)баеть по истинѣ. (Хил 760/IV).

4. № 1036, Национална библиотека „Св. Кирил и Методий“, София, хартия, 297 л., втора половина на XIV в. Полуустав. Български по произход, среднобългарски правопис. На л. 167а–175б: Исихїа презвитера къ дѡ(д)лоу сл(о)веса дѣшеполезна. о трѣзвени и дѣтѣли главизны, начатокъ просвѣщение дѣи истинскаа сѣдѣванїа глѣмыж ѡвѣтныж и мѣтвныж главы. На л. 175б–186б: Зачало фтѡрѣи сътнїци. (НБКМ 1036).

5. № 439 (320), Народна библиотека на Сърбия, Белград, унищожен по време на Втората световна война, датиран 1421 г.³⁴, л. 35б: Исихїа презвитера къ дѡ(д)лоу словеса доушеполезна о трѣзвени и дѣтѣли главизны начатокъ просвѣщенїю доуши истинно изложенїе глаголемаа ѡвѣщателнаа и молитвныж главы. Нач. ѡ. Трѣзвенїе ес(ть) хѣдожество доуховно ѡ страстныхъ помысль и словесъ и лжкавыхъ дѣль. Първата част съдържа 102 глави. На л. 60б: Зачало в'торомѡ. Пръвое. ѿгда же и елижди находитъ множити са во нас лжкавыхъ помысль господа нашего їсу хѣ силъ и презыванїе посрѣдѣ ихъ възложимъ. Втората част съдържа 106 глави. В края на ръкописа се е запазила много важна бележка: Сїа тебѣ ѡ нас' чѣстныи ѡче любезны главизны; вѣди же на(м) въздание сѣг'ти мѣтвѣ прїатїе. Аминъ. На началният лист (хартия от същия вид като на целия ръкопис) има бележка от друга ръка: Стефанъ Лазаревичъ деспотъ и наслѣдникъ землїе враничевскїа сїю книгѡ писа за дѣшевно спасенїе в лѣто ꙗзкѡ индиктївна ѿ мїа авгѣста ѿ днѣ. Съдържанието на ръкописа има близост с останалите ръкописи с аскетично съдържание³⁵. (НБС 439).

Произходът на редакцията е тясно свързан с хипотетичен архетип, следващ превода **SlavHes 1**, като съхраняването на типични

---

³⁴ Стојановић, Љ. *Каталог Народне библиотеке у Београду*. Београд, 1903; 2nd ed. 1982, с. 197–200.

³⁵ МАКУШЕВ, В. Рукопись сербского деспота Стефана Лазаревича 1421 г. – *Русский филологический вестник*, 5 (1881), № 2, с. 345–352; СТОЈАНОВИЋ, Љ. *Каталог Народне библиотеке у Београду*. Београд, 1982, с. 200; MILTENOVA, A. The Mysteries of MS 88 of the Obolensky Collection (No 201) RGADA. – *Старобългарска литература*, 63–64 (2021), с. 265–266.

за българска среда особености личат още в заглавието на произведението, напр. АБАН 80: на л. 46б–83б: *Исїхїа презвітера. къ дєв(д)оулоу дїше полезнаа словеса. ѿ трѣзвєний дѣтѣли, главизны. начатоукъ просвѣщенїе дїшн. и ѿ истинїаа съдѣванїа, глѣмыа ѿвѣтныж, и млтвєныа глѣвы . глава љ.* Редакцията, извършена вероятно в някой от манастирите около Търново, пази характеристиките на превода в Хлуд 237 и апографа Виена 42, но личи допълнителна работа със стремеж към подобряване разбирането на текста. Отличителна черта на структурата е, че в тази група ръкописи вставката от *Enarratio in prophetam Isaiam*, разгледана по-горе, е премахната. Редактирането е било съпроводено с частично сравняване с гръцки текст и коригиране на някои четения, които книжовникът е сметнал за необходими.

Особен интерес представлява НБС 439, в който се съдържа поредица от среднобългарски преводи на т. нар. „глави“, предназначени за духовно усъвършенстване на монасите: освен *Capita de temperantia* на Исихий Синаит – „За молитвата“ на Симеон Нови Богослов, поредица от творби на св. Григорий Синаит, „глави“ на Таласий Либийски към презвитер Павел³⁶, „глави“ на Теодор Едески, Стословец, приписван на Генадий Константинополски (всъщност вероятно славянско съчинение)³⁷, следван от въпроси и отговори на св. Атанасий Александрийски към Антиох. Още М. Н. Сперански, сравнявайки НБС 439 с Виена 28 (XV в.) и няколко други по-късни сръбски ръкописи със сходен състав отбелязва: „Все эти рукописи весьма характерны по составу, и этим составом определяется положение и взгляд на „Стословец“ в этом типе сборников; это – типичные сборники времени аскетическо-философского движения Болгарии XIV–XV в. (времени исихастов, паламитов и варламитов), перешедшего в XVI в. и отразившегося и у нас в русской письменности“³⁸. Така ръкописът свързва пътя на преводите от Парория, Търново, Света гора и манастирите, известни с книжовния кръг около деспот Стефан Лазаревич³⁹. Общите състави и идентичните преводи

---

³⁶ MILTENOVA, A., A. DIMITROVA. Multiple Translations of Small Paraenetic Genres in Slavic Miscellanies and Their Byzantine Sources. – *Scripta & e-Scripta*, 22, 2022, pp. 99–134.

³⁷ MILTENOVA, A. The History of South Slavonic Florilegia Continued. – *Куполо-Методиевски студии*, 31, БАН, 2021, с. 183–216.

³⁸ СПЕРАНСКИЙ, М. Н. *Переводные сборники изречений в славянорусской письменности. Исследование и текст*. Москва, 1904, с. 513.

³⁹ По времето на деспот Стефан Лазаревич (1374–1427) Сърбия става център на много отшелници и книжовници от Балканите. Те донасят със себе си

в тях са водеща характеристика на монашеската книжнина през XIV и XV в., тази тенденция е видима и в някои по-късни южнославянски свидетели като ръкопис № 88, РГАДА, от първата четвърт на XVI в.⁴⁰

В. Версия (Атонска) (SlavHes 2) е известна в най-много преписи в сръбската, българската и особено в руската литература. Текстът се включва и във Великите чети-минеи. Тя е достигнала до нас в преписи от следните балкански кирилски ръкописи:

1. № 81 (Велешки сборник), Архив на Българската Академия на науките, хартия, 141 л. Запазената част е от по-голям ръкопис (337 л. са изгубени от началото). Ръкописът е от втората половина на XIV в.⁴¹. Български по произход, среднобългарски правопис. Съдържанието му следва традицията на монашеските сборници (Максим Изповедник, Диадок Фотикийски, Таласий Либийски и др.). На л. 226–53а: Исихїа презвїтера къ дєвдоула словеса дїшепользнаа, ѡ трѣзвени, и добродѣтели главизны на чало просвѣщенїе дїши. И истинїно изложєнїе глємаа ѡвѣщатєлнаа, и млѣтвныѡ. главы. Нач. Трѣзвєнїе кє(с), хѣдожьство дѣховное ѡ страстныхъ помыслъ и словєсь, и лжкавы(х) дѣлъ. ѡ вьсѣхъ вьсѣкого члѣка.

2. № 75, манастир Дечани, хартия, 462 л.; 60–70 години на XIV в.⁴². Съдържа произведения на Исак Сирин, Йоан Лествичник и други автори. Сръбски правопис, следи от среднобългарски първообраз. На л. 425–438: Исихїа презвїтера къ дєвдѣлѣ словеса д(оу)шепользна, ѡ трѣзвени, и ѡ добродѣтели главизны на чало просвѣщенїю д(оу)ши. истинїно изложєнїе г(ладо)лємаа ѡвѣщатєлнаа, и м(о)л(и)твна. глава ѡ. Нач. Трѣзвєнїе кє(ть) хѣдожьство д(оу)ховно... Край: и м(о)л(и)твно пр(ѣ)подобныхъ(ь) ѡцѣ нашихъ(ь) имѣже боу неизрєчено(м) оу слава вѣчнаа аминь. Главите са номерирани.

атонската традиция и от края на XIV в. създават монашеска общност в манастира Раваница, това, което по-късно е наречено колонии на синаитите (вж. МАРКОВИЋ, В. *Православно монаштво и манастири у средњевековној Србији*. Сремски Карловци, 1920, с. 126–129; ПАВЛОВИЋ, Л. *Култови лица код Срба и Македонаца. Историјско-етнографска расправа*. Смедерево: Народни музеј, 1965, с. 195–202; БОГДАНОВИЋ, Д. *Историја старе српске књижевности*. Београд, 1980, с. 201–202).

⁴⁰ MILTENOVA A. The Mysteries of MS 88 of the Obolensky Collection (No 201) RGADA, p. 265–266.

⁴¹ КОДОВ, Х. *Опис на славянските ръкописи...*, с. 188–191.

⁴² БОГДАНОВИЋ, Д., Н. Р. СИНДИК. *Опис ћирилских рукописних књига...*, с. 283–294.

3. № 81, манастир Дечани, хартия, 575 л. Втора третина на XIV в. (1430–1440)⁴³. Сръбски по произход, рашко-ресавски правопис. Съдържа първоначален вид на т.нар. *Philokalia*. На л. 473а–512б: Исѣхїа прѣзвитера къ дѣвдоулоу словеса дѣепользнаа ѿ трѣзвени, и добродѣтели главизны, начело просвѣщенїе д(оу)шы. истинное изложенїе деланїа. глѣнение ѿвѣтныи и мѣтвнїи. глави глав(а) дѣ. Нач.: Трѣзвенїе иес(ть) хоудожество д(оу)ховное. Край: ѿкоже свѣща свѣтилника.

4. № 476, манастир Хилендар, хартия, 402 л. Последна четвърт на XIV в.⁴⁴ Първата част на ръкописа е изписана от монах Нил в манастира Пантелеймон. Сръбски по произход, рашки правопис. Съдържа произведения на Йоан Лествичник Исаак Сирий, Стословец приписван на Генадий Константинополски, Максим Изповедник, Йоан Дамаскин, Симеон Нови Теолог и др. На л. 345а: Исѣхїа прѣзвитера. къ фѣвдоулдѣ. словеса дѣепользнаа ѿ трѣзвнїи. и добродѣтели главизны. начело просвѣщенїа дѣи. и истинно изложение глѣмаа ѿвѣщателнаа. и молитвенныа главы.

5. № 456, манастир Хилендар, хартия, 314 л. От края на XIV в.⁴⁵. Сръбски по произход, рашки правопис. Съдържа произведения на Григорий Синаит, Максим Изповедник, Симеон Нови Теолог, Нил Синайски, Таласий Либийски, Теодор Едески и др. На л. 154б: Исѣхїа прѣзвитера. къ фѣв(д)оулоу. словеса дѣепользнаа. ѿ трѣзвени. и добродѣтели главизны. начело просвѣщенїе дѣи. и истинно изложенїе глѣмаа ѿвѣщателнаа. и молитвенныа главы. Съдържа две стотници от творбата.

6. № 28, Австрийска национална библиотека, Виена, хартия, 544 л.; XV в. Ръкописът е възникнал в Хилендарския манастир. Сръбски правопис⁴⁶. Съдържа произведения на Симеон Нови Богослов, Максим

---

⁴³ БОГДАНОВИЋ, Д., Н. Р. СИНДИК. *Опис ћирилских рукописних књига...*, с. 317–323.

⁴⁴ БОГДАНОВИЋ, Д. *Каталог ћирилских рукописа манастира Хилендара*. Београд, 1978, с. 182; ТУРИЛОВ, А. А., Л. В. МОШКОВА. *Славянские рукописи афонских обителей*. Под ред. А.-Э. ТАХИАОСА. Фессалоники, 1999, с. 275.

⁴⁵ БОГДАНОВИЋ, Д. *Каталог ћирилских рукописа манастира Хилендара...*, с. 175; ТУРИЛОВ, А. А., Л. В. МОШКОВА. *Славянские рукописи афонских обителей...*, с. 277.

⁴⁶ ЯЦИМИРСКИЙ, А. И. *Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек*. Т. 1. Вена, Берлин, Дрезден, Лейпциг, Мюнхен, Прага, Любляна. Петроград: Рос. гос. акад. тип., 1921, с. 191–200; BIRKFELLNER, G. *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Oesterreich*, Wien 1975, S. 132–137 (II/41).

Изповедник, *Centuriae IV de caritate et continentia* на Таласий Либийски, Нил Синайски, Никита Стетат, Исихий Йерусалимски, Григорий Синайски и др. Текстът на *Стословец* (л. 239б–251а) е съпроводен от кратките сбирки от мъдри изречения на Таласий Либийски (251а–251б) и Евагрий (252а–253б)⁴⁷. На л. 410а–463а: Исихїа прѣзвитера къ дѣвдоулоу словеса дѣшепользнаа w трѣзвении. и доврѣдѣтѣли главизны. начело просїенїе дѣши. и истинїное изложенїе дѣланїа. глємые ѡвѣтныє. и мѣтѣныє главы. Нач. Трѣзвенїе єсть хоудожество дѣхвонное. ѡ стр(с)тныи(х) помысль, и словєсь, и лоукавы(х) дѣль. ѡ всѣхъ всѣкв(г) чѣлка съ вѣмъ избавляющїи, трѣзвьно прѣбывающа, и вѣдрѣ ходєца.

Сравненията, които по-долу правя, се основават главно на последния ръкопис № 28, създаден от школуван сръбски книжовник със системен подход при преписването на текста и на целия кодекс⁴⁸, който е познавал добре както гръцката, така и славянската традиция.

1. Добавяне на фраза и корекция при сверяване с гръцкия текст

В много случаи допълненията в атонската традиция са аналогични на превода **SlavHes 1**, както и на тези в редакцията **SlavHes 1a**, но в други поправят или изменят по-ранния превод, както се вижда от Виена 28. Съвпаденията между **SlavHes 1a** и атонския превод предполагат възможност за общ хипархетип.

Виена 28	АБАН 80 + Хил 181	Хлуд 237= Виена 42	Greek PG 93, Col. 1479–1544
Вѣсть раждати стра(х) соугоубыи, иже ѡ бѣ оставленїа, и <u>наказаниа ѡ стр(с)тен придоучениа</u> , сѣм(Ѣ)щенїе досадно вѣнманїю. вѣ владичѣствїи члѣчимъ, искоушашот се источнїиы заградити, злы(х) помысль и дѣль.	Вѣсть раждати стра(х) соугоубыи. и иже ѡ бѣ ѡставленїа. и <u>наказанїа ѡ страстєи придоученїа</u> смѣщенїе досадно вѣнманїюу. вѣ вл(д)чѣствїи члѣчимъ искоушаша са источникъ заградити злыхъ помыслъ и дѣль.	Вѣсть, раж(д)ати страхъ соугоубыи. и иже ѡ бѣ ѡставленїе сѣмѣщенїе досадно вѣнманїю. вѣ вл(д)чѣствїи члѣчимъ, искоушаша са источникъ заградити. злы(х) помыслъ и дѣль.	Οἶδε γεννᾶν φόβος ὁ διττός καὶ αἱ ὑπὸ Θεοῦ ἐγκαταλείψις, καὶ αἱ παιδευτικαὶ τῶν πειρασμῶν συμβάσεις, συνέχειαν ἐπιστατικὴν προσοχῆς ἐν τῷ ἡγεμονικῷ τοῦ ἀνθρώπου πειρωμένου τὴν πηγὴν φράσαι τῶν κακῶν λογισμῶν καὶ ἔργων

⁴⁷ MILTENOVA, A. The History of South Slavonic Florilegia Continued, pp. 183–216.

⁴⁸ MILTENOVA, A. Once Again about the Multifold Slavonic Translations and Their Context: “On Prayer” by Evagrius of Pontus (CPG 2452). – *Studia Ceranea*, 11, Centrum Ceraneum, Uniwersytet Łódzki, Poland, 2021, pp. 321–346.

2. Перифразиране на спрямо гръцкия текст, преводът на който е предаден различно във версиите **SlavHes 1**, **SlavHes 1-red**, **SlavHes 2**.

Виена 28	АБАН 80 + Хил 181	Хлуд 237= Виена 42	Greek PG 93, Col. 1479–1544
и съ хыгтростію хоудожною, повѣждаѣ(т) невидимаа боренниа вражіе силы. егда же самъ w себе, немѣдро надѣвет' се. в'сь, такоже гліемыи врьзокрыль, развивае(т) се. и падаѣ(т) падежемь дивныимь.	и съ хыгтростиа хѣдожна повѣж(д) аеть невидімаа бореніа вражіѣ силы. егда же самъ (въ) себе не мѣдро възнадѣши са весь. іако же гліемыи шестоперець, развивает са и падаетъ падежъ <u>прѣвудівленъ</u> .	и съ хыгтростиа хѣдожнаа <u>врьзокрыль</u> повѣж(д)аетъ невідімаа бореніа вражіѣ сілы. егда же самъ w себе не мѣдро, възнадеж(д) ит са весь, іакоже гліемыи шестоперець. развиваетъ са и падает са падежъ <u>прѣвдивленъ</u> .	εὐκόλως αὐτὰ καταδιώκει καὶ μετ' ἐπιστήμης ἐντέχνου τροποῦται τὰς ἀοράτους καὶ πολεμίους τοῦ ἐχθροῦ δυνάμεις· Ἐπὶ δὲ αὐτὸς εἰς ἑαυτὸν ἀφρώνως θαυρῶσειεν ὅλος, ὃ ὁ λεγόμενος ὀζύπτερος, ταράσσεται. (цитатът от Пс 27:7 и Пс 93: 16 е пропуснат) ... καὶ οὐκ εἰς Θεὸν πεσεῖται πτῶμα ἐξαισιώτατον.
Гѣрость, и гнѣвъ, и бранн, и дшѣгоубѣа. и все прочее зло порадоу. о нѣв(с)радивь (sic!) ѱлцѣхъ зѣло оутврдише се.	Гѣрость. гнѣвъ. и браннїи. и дшѣгоубѣа. и все прочее зло порадоу. онѣхъ радї въ чловѣцѣхъ зѣло оутврдишѣ са.	Гѣрость и гнѣвъ и бранни и дшѣгѣвнн и вьсе прочее зло порадѣ. онѣхъ ради въ ѱлцѣхъ, зѣло (..) тврѣдишѣ.	Θυμὸς καὶ ὀργή, καὶ πόλεμοι καὶ φόνοι, καὶ πᾶς ὁ λοιπὸς τῶν κακῶν κατάλογος, δι ἐχεινας ἐν ἄνθρωποις σφόδρα ἐκραταιώθησαν.
Начело оубо плодоу цвѣт(т). начело же съблюденїе оумоу, въз(д)дрьжанїе враш(н)ъ и пива. и всемь помысломь ѱрыновение. и безмльвїе ср(д)чное.	зачало оубо плѣдѣ приношенїе цвѣть. зачало же съблюденїю оумоу, <u>сзнѣдемь</u> <u>въздрьжанїе. и</u> <u>питїомь. и възсѣмь</u> помысломъ, ѱметъ и <u>ѱставъ. и безмльвїе</u> срѣдѣчное	Зачело оубо плодоу прїношение цвѣт(т). зачело же съблюденїе оумоу <u>врашна(м) въз(д)</u> <u>рьжанїе, и пивомь. и</u> всѣ(м) помысло(м) <u>ѱметь и ѱставъ. и</u> безмльвьство ср(д) чно.	Ἀρχὴ μὴν καρποφορίας, ἄνθος· ἀρχὴ δὲ τηρήσεως νοῦ, βρωμάτων ἐγκράτεια καὶ πομάτων, καὶ παντοίων λογισμῶν ἄρνησις καὶ ἀποχή, καὶ ἡσυχία καρδιάς.

Пропускането на цитати или съкращаване на текста в процеса на превода не е често явление. Вероятно то е обусловено и от гръцкия първообраз, който е стоял в основата на превода, но също така от последователното придържане към славянската традиция.

Не липсват и места, в които поради метафоричното значение на текста, преводът е приблизителен, което може да се види от следния пример:

Виена 28	АБАН 80 + Хил 181	Хлуд 237= Виена 42	Greek PG 93, Col. 1479–1544
<p>Неприетно, ни же моцно ꙗ(с) змѣю любвити, и въ нѣдрѣ(х) носити. ни же тѣло въсегда ласкати, и <u>оугаждати</u>, и любвити, <u>развѣ потрѣбны(х)</u>, и <u>ноуж(д)ны(х)</u>. и строити добродѣтели нв(с)ныя, ꙗ(с) оубо, сина оугазваніе(т) грѣшцагоу ѡво же сквернѣтъ сластми оугажданаго немоу, въ ни(х) же съгрѣшають, нь ранами да моучимо боуде(т) често. и не мл(с)тивно, ꙗко рабъ бѣгоунь, сладостми испльненъ, да разоумѣе(т) ранами гѣна, да не кстоמוу крѣчьмьствоуе(т). по(д)бають разоумѣвати гж (д)оу тлѣн'ноуоу, тлѣн'ныи калъ. рабъ и <u>нощнителъ</u>, до исхѡда да не наденеша пльти своени, вола бо рече пльтскаа враж(д)а ꙗ(с) на бѣ.</p>	<p>Неприатно, ни же моцно естъ змѣа сзлюбвити, ꙗ въ ѣдрѣхѣ носити ни же тѣло по въземоу ласкати, ꙗ любвити. <u>развѣ потрѣбныхъ</u> <u>ꙗ нѣж(д)ныхъ</u>. ꙗ строити добродѣтели нв(с) ныя. ꙗ естъ оубо ѡво же ѣзвити грѣшцаго, ѡвого же ѡсквернѣтъ сластми оугажданагоу. въ них же съгрѣшають, рѣнами да мжчимъ бѣдетъ често немилоствено, ѣко рабъ бѣгоунь сладости испльненъ. да разоумѣеть рѣнами г(с)на. <u>не</u> <u>неразѣмѣвати гж</u> <u>(д)ѣ ꙗ не тлѣнѣ.</u> <u>тлѣнны калъ. ꙗ рабъ</u> <u>ꙗ ноцнь (тель)</u>⁴⁹ не въ надеж(д)ниши са пльти свои. волѣ рече пльтнаа враж(д)а есть на бѣ.</p>	<p>Неприатно ни же моцно ꙗ(с) змѣа сзлюбвити. и въ ѣдрѣхѣ носити. ни же тѣло по въземоу ласкати. и <u>оугаж-</u> <u>(д)ати</u>. и любвити. и строити добродѣтели нв(с)ныя. естъ оубо овы же грѣшцаго ѣзвити. ѡвого же, ѡсквернѣтъ сластми оугаж- (д)ащѣ. въ нихже сзгрѣшають, нѣ ранами да мжчимъ бѣде(т) често немлѣтно ꙗко рабъ бѣгоунь сладости испльненъ. да разѣмѣеть ранами г(д)на да не к томоу крѣчьмьствѣдетъ. нѣ не разѣмѣвати г(с)пж(д)ѣ ꙗ не тлѣнѣ тлѣнны (!) калъ, и рабъ <u>нощныи</u>. до исхѡда, да не въ надеж (д)ниши са пльти свои. волѣ р(ч)е пльтнаа, враж(д)а ꙗ(с) на бѣ.</p>	<p>Οὐκ ἐνδέχεται, οὐτε μὴν δυνατόν, ὄφει συμφιλίωσαι, καὶ εἰς κόλπον βαστάσαι· οὐδὲ τὸ σῶμα παντοίως κολακεύειν καὶ θεράπειν καὶ ἀγαπᾶν ἔχτος τῶν χρεωδῶν τε καὶ ἀναγκαιῶν, καὶ ἐπιμελεῖσθαι τῆς ἀρετῆς οὐρανίου. Πέφυκε γὰρ, ὁ μὲν, τιτρώσκειν τὸν θάλλοντα, τὸ δὲ μολύνειν ἐν ἡδοναῖς τὸν θεραπεύοντα· ἐν οἷς πταίει, μάλιστα αἰκτίζεσθαι, πύξ ἀφειδῶς ὡς δούλος δραπέτης γλευκου μεμεστωμένος νότῳ μαστίας· τῶν κύριον μὴ κατηλοτριθεῖτω, μὴ ἀγνοεῖτω τὴν κυρίαν καὶ ἄφθαρτον, ἢ φθαρτὴ πηλός, καὶ δούλη καὶ <u>νυκτερινή</u>. Ἔως ἐξόδου μὴ θαρόρησθαι σου τῆ σαρκί. Τὸ θέλημα, φησὶ, τῆς σαρκὸς ἔχθρα εἰς θεόν.</p>

⁴⁹ Деч 82: рабы ноцны тлитель (предполагаема връзка с глагола φθείρω, унищожавам, погубвам). Вж. също ЙОВЧЕВА, М., Л. ТАСЕВА. Тъло – една забравена лексема от старобългарския книжовен език. – *Българска реч*, 2007, № 2, с. 52–62.

Гърцизмите се пазят във версиите, когато означават термини и са сметнати за ключов елемент от текста:

Виена 28	АБАН 80 + Хил 181	Хлуд 237 (нечетлив текст) =Виена 42	Greek PG 93, Col. 1479-1544
овнаждаѡце оумъ къ бл҃гоу(с)тїю. по истинѣ бл҃гоу(с)тїе пв(д)вно р(ѡ)енїноѣ. еже искоренѣвати лоукаваго сѣданїе. се бл҃г(с)тїе, се <u>имось</u> <u>словоу</u> . сирѣчь поутѣ словеснаго, еже не(с) поутѣ помыслоу. по еллинскомуу же, дѣненскомуу езикоу, <u>имосъ</u> , <u>икелевдм(с)</u> . поутѣ гл҃еть се, еже не(с) помысль.	ѡвнаждаѡце оумъ къ бл҃гоуѣстиюу. по їстинѣ бо бл҃гоуѣстїе, по(д)вно ре(ѡ)но. ѣже искоренѣваеть лѣкавадаго сѣданїа, сѣ бл҃гоуѣстїе. сѣ, <u>имосъ</u> , <u>словоу</u> . сирѣчь пѣтъ словеснаго. ѣже не(с) пѣтъ помыслоу. по ѣллинскомуу же, и дѣненскомуу ѣзикоу, <u>имосъ</u> . <u>икелефмосъ</u> , пѣтъ гл҃ет са. ѣже ѣсть помысль.	овнаждаѡце оумъ по бл҃гоуѣстиѣ. поистинѣго бл҃гоуѣстїе, по(д)вно р(ѡ)нно. еже искоренѣваеть лоукаваго сѣданїа. се бл҃гоуѣстїе. <u>се имось</u> , <u>словоу</u> . сирѣчь поу(т) словеснаго. еже е(с) поу(т) помыслоу. по елинскомуу же дѣненскомуу езикоу, имось. <u>икелевдмосъ</u> поу(т) гл҃ет се еже е(с) помысль.	γυμναζόμενοι τὸν νοῦν πρὸς εὐσέβειαν ἀληθῶς γὰρ εὐσέβεια εἰκότως ἐρρήθη, ἢ ῥιζόθεν ἐκτίλλουσα τὰ τοῦ Πονηροῦ σπέρματα · αὕτη εὐσέβεια, αὕτη οἶμος τοῦ λόγου, τουτέστιν ὁδὸς τοῦ λογιστικοῦ, ἥτοι ὁδὸς λογισμοῦ· καθ' Ἑλληνικὴν δὲ διάλεκτον οἶμος καὶ κέλευθος ἢ ὁδὸς λέγεται, ὁ ἐστί λογισμὸς.

Атонската версия се открива в основата на преписите през Късното средновековие в руски по произход ръкописи, което може да се илюстрира от т.нар. смесена рецензия, означена в изследването с Г (**SlavHes 3**), в която книжовниците вмъкват и редица иновации, сравнявайки различни по произход източници. Тази версия е разпространена в повече от 10 ръкописа, които няма да изброявам подробно тук⁵⁰.

Трансмисията на *Capita de temperantia* дава богата представа за развоя на балканската аскетическа литература – свидетелите на първия превод (**SlavHes 1**) се характеризират с относително вярно предаване на текста. Редакцията му (**SlavHes 1-red**) показва опит за подобряване на първия превод според актуалната езикова норма – тоест повечето разночетения са резултат от среднобългарския първообраз. Вторият превод (**SlavHes 2**) представлява образец на контролируема традиция, в която са отчетени както характеристиките на първия превод, така и при едно сравнение с гръцкия оригинал (който също е претърпял развитие) са извършени корекции на определени места. Във втория превод са повлияли и езиковите нагласи в сръбска среда, въпреки че основните черти на превода се пазят. Книжовниците, авто-

⁵⁰ MILTENOVA, A. The Slavonic Translation and Text Tradition of *Hesychius of Sinai's Capita de temperantia et virtute* (CPG 7862). – In: *Cyrillic Manuscripts. Script and Language, Scribes and Collections*. Peter Lang, 2023 (in print).

ри на трите версии без изключение имат съзнателно отношение към съдържанието на текста. Илюстрация за активния книжовен обмен на Балканите е разпространението както на първия, така и на втория превод. По отношение на първия превод вниманието привлича НБС 439, който е унищожен, но публикациите на изследователи, които са работили с него доказват интегритета на съдържанието спрямо останалите ръкописи. Достигането на първия превод до сръбски книжовни средища несъмнено е чрез Атонските манастири. След събора в Печ (1374–1375 г.) Сърбия става притегателен център за множество славянски монаси и книжовници. Те продължават светогорските традиции и дори в края на XIV в. създават книжовен център в манастира Раваница, след това кръгът около княз Лазар и по-късно, в началото на XV век, кръгът на деспот Стефан Лазаревич в манастира Ресава. Както е известно, тези кръгове са известни под името „колония на Синаитите“ и включват монаси исихасти от сръбски, български и гръцки произход. Тази тенденция е продължена през следващите векове и редица ръкописи са носители на същите черти на съставите⁵¹. Общите тенденции в балканските манастири преодоляват границите и те са отличителна черта на процесите през втората половина на XIV в. и първите десетилетия на XV в. Общността на процесите предстои да бъде проучена по-обстойно и да се изведат по-категорично резултатите от тях.

ИЗВОРИ

БОГДАНОВИЋ, Д., Н. СИНДИК. *Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани*, I, Београд 2011.

БОГДАНОВИЋ, Д. *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Београд, 1978.

ВОСТОКОВ А. Х. *Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музеума*. Санкт-Петербург, 1842.

ГНАТЕНКО, Л. А., О. С. ОНИЩЕНКО, В. В. НИМЧУК, С. Г. ДАНЕВИЧ, Л. А. ДУБРОВИНА, Н. М. ЗУБКОВА, *Слов'янська кирилична рукописна книга XIV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені в. І. Вернадського. Каталог. Кодиколого-орфографічне дослідження. Палеографічний альбом*, Київ 2007.

ИЛАРИЙ, архим., АРСЕНИЙ. *Описание славянских рукописей Библиотеки Свято-Троицкой Сергиевой лавры*. Москва : издание Императорского общества истории и древностей российских при Московском университете, 1878–1879.

КОДОВ, Х. *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките*. София 1969.

---

⁵¹ MILTENOVA, A. *The Mysteries of MS 88 of the Obolensky Collection* (No 201) RGADA, p. 258–278.

НИКОЛОВА, Св., М. ЙОВЧЕВА, Т. ПОПОВА, Л. ТАСЕВА. *Българското средновековно културно наследство в сбирката на Алексей Хлудов в Държавния исторически музей в Москва*. София 1999.

ОВЧИННИКОВА-ПЕЛИН, В. С. *Сводный каталог молдавских рукописей, хранящихся в СССР. Коллекция Ново-Нямецкого монастыря (XIV-XIX вв.)*. АН МССР, Институт языка и литературы. Кишинев: Штиинца 1989.

ПОПОВ, А. Н. *Описание рукописей и каталог книг Церковной печати библиотеки А. И. Хлудова*. Москва 1872.

Преп. ИСИХИЙ ЙЕРУСАЛИМСКИ. *За трезвението и молитвата*. Света гора, Атон, славянобългарски манастир "Св. вмчк. Георги Зограф", 2011.

РАДЧЕНКО, К. Ф. Отчет магистранта К. Ф. Радченко о занятиях рукописями в библиотеках и других ученых учреждениях Москвы и С.-Петербурга в течение сентября и октября 1896 г. – *Университетские известия* 38/4 (1898), с. 67–68.

РАДЧЕНКО, К. Ф. *Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием*. Киев, 1898.

СТОЈАНОВИЋ, Љ. *Каталог Народне библиотеке у Београду*. Београд, 1903; 2nd ed. 1982.

ТУРИЛОВ, А. А., Л. В. МОШКОВА. *Славянские рукописи афонских обителей*. Под ред. А.-Э. ТАХИАОСА. Фессалоники 1999.

ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ, Љ., М. ГРОЗДАНОВИЋ-ПАЈИЋ, Л. ЦЕРНИЋ. *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*. Београд 1986.

ЯЦИМИРСКИЙ, А. И. *Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек*. Т. 1. Вена, Берлин, Дрезден, Лейпциг, Мюнхен, Прага, Любляна. Петроград: Рос. гос. акад. тип., 1921. (*Сборник Отделения русского языка и словесности Российской академии наук*, Т. 98).

BIRKFELLNER, G. *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Oesterreich*, Wien 1975 [= *Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung*, 23].

HENRY, R. *Photius, Bibliotheque*, T. III, *Collection byzantine*. Paris 1962.

МАТЕЈИЋ, Р. Н. THOMAS. *Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library* (The Ohio State University). 1–2. Columbus, Ohio, 1992.

PANAITEȘCU, P. P., *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.* vol. I, Bucuresști 1959; vol. II, Bucuresști 2003.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

БОГДАНОВИЋ, Д. *Историја старе српске књижевности*. Београд 1980.

ВАСИЉЕВ, Љ. Геометријски иницијал од средине XIII до двадесетих година XIV века и његов палеографски значај у датирању српских пергаментних рукописа. – *Археографски прилози* 6–7 (1984–1985), с. 131–156.

ИВАНОВ, И. (съст.). *Дневникът на Етерия. Peregrinatio ad Loca Sancta. Поклонение до Светите земи*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2019.

ИВАНОВА, Кл. За Хилендарския препис на първия Симеонов сборник. – *Старобългарска литература* 5 (1979), с. 57–96.

ИСТРИН, В. М. Отчет командированного за границу приват-доцента Московского университета Василия Истрина за вторую половину 1894 года. – *ЖМНП*, 305, май 1896, с. 48–63.

ЙОВЧЕВА, М., Л. ТАСЕВА. Тъло – една забравена лексема от старобългарския книжовен език. – *Българска реч*, 2007, № 2, с. 52–62.

ЈЕЛЕСИЈЕВИЋ, Сн. У Народној библиотеци Србије целовит препис састава делимично сачуваног у Изборнику из 1076. – *Археографски прилози* 33 (2011–2012), с. 61–78.

ЛАВРОВ, П. А. Апокрифические тексты, I–XIV. – *СБОРЯС* 17/3 (1899).

ЛИХАЧЕВ, Н. П. *Палеографическое значение бумажных водяных знаков*. Ч. 1, Санкт-Петербург, 1899.

МАКУШЕВ, В. Рукопись сербского деспота Стефана Лазаревича 1421 г. – *Русский филологический вестник* 5/2 (1881), 2, с. 345–352.

МАРКОВИЋ, В. *Православно монаштво и манастири у средњевековној Србји*. Сремски Карловци, 1920.

МИКЛАС, Х. Къде са отишли парорийските ръкописи? – В: *Търновска книжовна школа. Паметници, поетика, историография*. Т. 5. Велико Търново, 1994, с. 29–43.

МИКЛАС, Х. Към въпроса за славянския превод на Филипвата „Диоптра“. – *Старобългарска литература* 2 (1977), с. 169–171.

МИЛТЕНОВА, А. Един непроучен флорилегий в южнославянската ръкописна традиция от XIII–XIV век. – В: *Медиевистични изследвания. В памет на Пейо Димитров*, Шумен, 1996, с. 74–86.

МИЛТЕНОВА, А. Ранният флорилегий от Хилендарския сборник № 382 и българо-сръбските книжовни връзки през Средновековието. – В: *Осам векова Хиландара. Исторја, духовни живот, книжевност, уметност и архитектура* (Научни скупове САНУ, књ. ХCV, Одељење историјских наука, књ. 27), Београд, 2000, с. 319–324.

МИЛТЕНОВА, А. Тълкуванията на Василий Велики към Книга на пророк Исаия в средновековната славянска книжнина: нови данни. – *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*, Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“ 98 (17), (2013), с. 275–291.

МИЛТЕНОВА, А. Към въпроса за многократните преводи и редакции в състава на монашеските флорилегии. – В: *Многократните преводи в Южнославянското средновековие. Доклади от международната конференция. София, 7–9 юли 2005 г.* София, 2006, с. 309–312.

МИХАИЛА, Г. Две копии Симеонова сборника в библиотеке Румынской академии. – В: *Nahtigalov zbornik*, Ljubljana, 1977, с. 255–280.

МИХАИЛА, Г. Списки Сборника царя Симеона в библиотеке Румынской академии. – *Palaeobulgarica* 11/3 (1987), с. 3–20.

НИКОЛОВА, Св. *Патеричните разкази в българската средновековна литература*. София, 1980.

ПАВЛОВИЋ, Л. *Култови лица код Срба и Македонаца. Историјско-етнографска расправа*. Смедерево: Народни музеј, 1965.

СПЕРАНСКИЙ, М. Н. *Переводные сборники изречений в славянорусской письменности. Исследование и текст*. Москва, 1904.

СЫРКУ, П. А. *К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке*. Т. I, вып. 1. *Время и жизнь патриарха Евфимия Терновского*. Санкт-Петербург, 1898.

BIANCHI, E., A. RIGO. *Mistici bizantini*. Torino: Giulio Einaudi Editore, 2008.

BROCK, S. P. Mark the Monk. – In: *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage: Electronic Edition*, ed. by Sebastian P. BROCK, Aaron M. BUTTS, George A. KIRAZ and Lucas VAN ROMPAY (Gorgias Press, 2011; online ed. Beth Mardutho, 2018), <https://gedsh.bethmardutho.org/Mark-the-Monk>

GÉHIN, P. *Évagre le Pontique, Chapitres sur la prière*. Sources chrétiennes 589, Paris: Les Éditions du Cerf, 2017.

GÉHIN, P. Les collections de *kephalaia* monastiques. – In: RIGO, A., P. ERMILOV, M. TRIZIO (éd), *The Minor Genres of Byzantine Theological Literature, Byzantios*. [Studies in Byzantine History and Civilization 8], Turnhout: Brepols, 2013, pp. 1–50.

HAUSHERR, Ir. Centuries. – In: *Dictionnaire de Spiritualité*, II, 1953, pp. 416–418.

KIRCHMEYER, J. Hesychius le Sinaïte et ses centuries, dans *Le Millénaire du Mont Athos, 963–1963*. – *Études et Mélanges*, I. Chevetogne 1963, pp. 319–329.

MILTENOVA A. The Mysteries of MS 88 of the Obolensky Collection (No 201) RGADA. – *Старобългарска литература* 63–64 (2021), с. 265–266.

MILTENOVA, A. Once Again about the Multifold Slavonic Translations and Their Context: „On Prayer“ by Evagrius of Pontus (CPG 2452). – *Studia Ceranea* 11, Centrum Ceraneum, Uniwersytet Łódzki, Poland, 2021, pp. 321–346.

MILTENOVA, A. The History of South Slavonic Florilegia Continued. – *Купуло-Методиевски студии*, 31, БАН, 2021, с. 183–216.

MILTENOVA, A. The Slavonic Translation and Text Tradition of *Hesychius of Sinai's Capita de temperantia et virtute* (CPG 7862). – In: *Cyrillic Manuscripts: Script and Language, Scribes and Collections*. Ed. GRANBERG, A., G. PARPULOV, A. RADOŠEVIĆ. Bern/Lausanne: Peter Lang, 2023 (in print).

MILTENOVA, A., A. DIMITROVA. Multiple Translations of Small Paraenetic Genres in Slavic Miscellanies and Their Byzantine Sources. – *Scripta & e-Scripta*, 22, 2022, pp. 99–134.

RIGO, A. *Mistici bizantini*, Torino, Einaudi, 2008.

RIGO, A. Principes et canons pour le choix des livres et la lecture dans la littérature spirituelle byzantine (XIIIe–XVe siècles). – *Bulgaria Mediaevalis* 3 (2012), pp. 171–185.

The Pilgrimage of Etheria. M. L. MCCLURE and C. L. FELTOE, ed. and trans. London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1919. <https://www.ccel.org/m/mcclure/etheria/etheria.htm>

THOMSON, F. The Symeonian Florilegium – Problems of Its Origin, Content, Textology and Edition, Together with an English Translation of the Eulogy of Tzar Symeon. – *Palaeobulgarica* 17/1 (1993), pp. 37–53.

VON IVANKA, E. ΚΕΦΑΛΑΙΑ. Eine Byzantinische Literaturform und ihre Antiken Wurzeln. – *Byzantinische Zeitschrift* 47 (1954), S. 285–291.

WAEGEMAN, M. La structure primitive du traité “De Temperantia et Virtute” d’Hesychius le Sinaïte: deux centuries ou un acrostiche alphabétique ? – *Byzantion* 44/2 (1974), pp. 467–478.

WAEGEMAN, M. Les 24 chapitres De temperantia et virtute d'Hésychius le Sinaïte. Édition critique. – *Sacris Erudiri. A Journal of Late Antique and Medieval Christianity* 22/2 (1974), pp. 195–285.

Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν συνερανοισθεῖσα παρὰ τῶν ἀγίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν. Venetiis 1782; repr. Vol. I–V, Athinai 1957–1963.

ΧΡΗΣΤΟΥ, Παναγιώτης. Ἑλληνικὴ Πατρολογία. Θεσσαλονίκη, 1992. Τ. 5.

[BOGDANOVIĆ, D. *Istorija stare srpske književnosti*. Beograd, 1980.

BOGDANOVIĆ, D., N. SINDIK. *Opis ćirilskih rukopisnih knjiga manastira Visoki Dečani*. I. Beograd 2011.

BOGDANOVIĆ, D. *Katalog ćirilskih rukopisa manastira Hilandara*. Beograd, 1978.

GNATENKO, L. A., O. S. ONIŠENKO, V. V. NIMČUK, S. G. DANEVIČ, L. A. DUBROVINA, N. M. ZUBKOVA. *Slov'jans'ka kirilična rukopisna kniga XIV st. z fondiv Institutu rukopisu Nacional'noi biblioteki Ukraïni imeni v. I. Vernads'kogo. Katalog. Kodikologo-orfografične doslidžennja. Paleografičnij al'bom*. Kiïv 2007.

ILARIJ, arhim., ARSENIJ. *Opisanie slavjanskih rukopisej Biblioteki Svjato-Troickoj Sergievoj lavry*. Moskva: izdanie Imperatorskago obščestva istorii i drevnostej rossijskih pri Moskovskom universitete, 1878–1879.

ISTRIN, V. M. Otčet komandirovannogo za granicu privat-docenta Moskovskogo universiteta Vasilija Istrina za vtoruju polovinu 1894 goda. – *ŽMNP*, 305, maj 1896, s. 48–63.

IVANOV, I. (săst.). *Dnevnikăt na Eterija. Peregrinatio ad Loca Sancta. Poklonenie do Svetite zemi*. Sofija: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2019.

IVANOVA, Kl. Za Hilendarskija prepis na pärvija Simeonov sbornik. – *Staro-bälgarska literatura* 5 (1979), s. 57–96.

JACIMIRSKIJ, A. I. *Opisanie južnoslavjanskih i russkih rukopisej zagraničnyh bibliotek. T. 1. Vena, Berlin, Drezden, Lejpcig, Mjunhen, Praga, Ljubljana*. Petrograd: Ros. gos. akad. tip., 1921. (Sbornik Otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Rossijskoj akademii nauk, t. 98).

JOVČEVA, M., L. TASEVA. Тьло – edna zabravena leksema ot starobälgarskija knižoven ezik. – *Bälgarska reč*, 2007, № 2, s. 52–62.

KODOV, H. *Opis na slavjanskite räkopisi v bibliotekata na Bälgarskata akademija na naukite*. Sofija, 1969.

LAVROV, P. A. Apokrificheskie teksty, I–XIV – *SBORJaS* 17/3 (1899).

LIHAČEV, N. P. *Paleografičeskoe značenie bumažnyh vodjanyh znakov*. Č. 1, SPb., 1899.

MAKUŠEV, V. Rukopis' serbskogo despota Stefana Lazareviča 1421 g. – *Russkij filologičeskij vestnik* 5/2 (1881), 2, s. 345–352.

MARKOVIĆ, V. *Pravoslavno monaštvo i manastiri u srednjevekovnoj Srbiji*. Sremski Karlovci, 1920.

MIHAILA, G. Dve kopii Simeonova sbornika v biblioteke Rumynskoj akademii. – in *Nahtigalov zbornik*, Ljubljana, 1977, s. 255–280.

MIHAILA, G. Spiski Sbornika carja Simeona v biblioteke Rumynskoj akademii. – *Palaeobulgarica* 11/3 (1987), s. 3–20.

- MIKLAS, H. Kāde sa otišli parorijskite rākopisi? – V: *Tārnovska knižovna škola. Pametnici, poetika, istoriografija*. 5. Veliko Tārnovo, 1994, s. 29–43.
- MIKLAS, H. Kām vāprosa za slavjanskija prevod na Filipovata “Dioptra”. – *Starobālgarska literatura* 2 (1977), s. 169–171.
- MILTENOVA, A. Edin neproučen florilegij v južnoslavjanskata rākopisna tradicija ot XIII–XIV vek. – V: *Medievistični izsledvanija. V pamet na Pejo Dimitrov*, Šumen, 1996, s. 74–86.
- MILTENOVA, A. Rannijat florilegij ot Hilendarskija sbornik № 382 i bālgarōsrābskite knižovni vrāzki prez Srednoviekovieto – in *Osam vekova Hilandara. Istorja, duhovni život, kŕiževnost, umetnost i arhitektura* (Naučni skupove SANU, XCV, Odeļeņe istorijskih nauka, 27), 2000, s. 319–324.
- MILTENOVA, A. Tālkuvaniyata na Vasilij Veliki kām Kniga na prorok Isaija v srednoviekovnata slavjanska knižnina: novi dannī. – *Godišnik na Sofijskija universitet “Sv. Kliment Ohridski”, Centār za slavjano-vizantijski proučvanija “Ivan Dujčev”* 98 (17), (2013), s. 275–291.
- MILTENOVA, A. Kām vāprosa za mnogokratnite prevodi i redakcii v sāštava na monašeskite florilegii – in *Mnogokratnite prevodi v Južnoslavjanskoto srednoviekovie. Dokladi ot meždunarodnata konferencija. Sofija, 7–9 juli 2005 g.* Sofija, 2006, s. 309–312.
- NIKOLOVA, Sv., M. JOVČEVA, T. POPOVA, L. TASEVA. *Bālgarskoto srednoviekovno kulturno nasledstvo v sbirkata na Aleksej Hludov v Dāržavnija istoričeski muzej v Moskva*. Sofija, 1999.
- NIKOLOVA, Sv. *Pateričnite razkazi v bālgarskata srednoviekovna literatura*. Sofija, 1980.
- OVČINNIKOVA-PELIN, V. S. *Svodnyj katalog moldavskih rukopisej, hranjašihsja v SSSR. Kolekcija Novo-Njameckogo monastyrja (XIV–XIX vv.)*. AN MSSR, Instiut jazyka i literatury. Kišinev: Štiinca, 1989.
- PAVLOVIĆ, L. *Kultovi lica kod Srba i Makedonaca. Istorijsko-etnografska rasprava*. Smederevo: Narodni muzej, 1965.
- POPOV, A. H. *Opisanie rukopisej i katalog knjig Cerkovnoj pečati biblioteki A. I. Hludova*. Moskva 1872.
- Prep. ISIHIJ JERUSALIMSKI. *Za trezvenieto i molitvata*. Sveta gora, Aton, slavjanobālgarski manastir Sv. vmčk. Georgi Zograf, 2011.
- RADČENKO, K. F. Otčet magistranta K. F. Radčenko o zanjatijah rukopisjami v bibliotekah i drugih učenyh učereždenijah Moskvy i S.-Peterburga v tečenie sentjabrja i oktjabrja 1896 g. – *Universitetskie izvestija* 38/4 (1898), s. 67–68.
- SPERANSKIJ, M. N. *Perevodnye sborniki izrečenij v slavjanorusskoj pis'mennosti. Issledovanie i tekst*. Moskva, 1904.
- ŠTAVLJANIN-ĐORĐEVIĆ, L., M. GROZDANOVIĆ-PAJIĆ, L. CERNIĆ. *Opis ćirilskih rukopisa Narodne biblioteke Srbije*. Beograd 1986.
- STOJANOVIĆ, L. *Katalog Narodne biblioteke u Beogradu*. Beograd, 1903; 2nd ed. 1982.
- SYRKU, P. A. *K istorii ispravlenija knjig v Bolgarii v XIV veke*. T. I. Vyp. I. Vremja i žizn' patriarha Evfimija Tyrnovskogo. Sankt Peterburg, 1898.
- TURILOV, A. A., L. V. MOŠKOVA. *Slavjanskije rukopisi afonskih obitelej*. Pod red. A.-È. TAHIAOSA. Fessaloniki, 1999.

VASILJEV, L. Geometrijski inicijal od sredine XIII do dvadesetih godina XIV veka i njegov paleografski značaj u datiranju srpskih pergamentnih rukopisa. – *Arheografski prilozi* 6–7 (1984–1985), s. 131–156.

VOSTOKOV A. H. *Opisanie russkih i slovenskih rukopisej Rumjancevskogo muzeuma*. SPb., 1842.]

THE TRANSLATION OF CAPITA DE TEMPERANTIA ET VIRTUTE BY HESYCHIUS SINAITE IN THE BALKAN MANUSCRIPT TRADITION

Abstract. The South Slavic translation of the complete version of the *Capita de temperantia et virtute* (CPG 7862) is attested in more than 40 Bulgarian, Serbian, Russian and Moldavian-Wallachian manuscripts, the earliest from the opening decades of the 14th century. Text-critical research shows two translations (Middle Bulgarian and Serbian from Mount Athos) and one revision of the first translation. Translations circulate from Paroria and Veliko Tarnovo to Mount Athos, to the monasteries of Manasia and Ravanitsa. The ascetic collections in which it is placed are composed of works by Mark the Hermit (4th–5th c.), John the Carpathian (5th c.), John of the Ladder (579–649), Evagrius of Pontus, Nile of Sinai (345–430), and later in compositions together with Diadochus of Photiki (c. 400–c. 486), Thalassius of Libya (c. 590–660), Simeon the New Theologian (949–1022), Nikitas Stetates (1005 – c. 1090), Maximus the Confessor (580–662); after 1340 works by Gregory the Sinaite (c. 1275–1347) are included. The history of the *Capita de temperantia* in Slavic translation is largely connected with the history of Balkan ascetic literature. I am very grateful for the cooperation of the Hilandar Research Library at The Ohio State University and to the Monks of Hilandar Monastery for giving me the opportunity to work with manuscript copies.

Keywords: Hesychios the Sinaite, ascetic ‘chapters’, hesychasm, Middle Bulgarian manuscripts

Anissava Miltenova, Prof. DSc

ORCID ID: 0000-0003-1731-3639

Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchencki Prohod Blvd., Block 17, Sofia 1113, Bulgaria

E-mail: amiltenova@gmail.com